

Юлия Симеонова/ Yulia Simeonova

СВЕДЕНИЯ ЗА УЧЕБНОТО ДЕЛО В ТЪРНОВО ПРЕЗ
XIX ВЕК СПОРЕД АРХИВИ НА ЙОРДАН КУЛЕЛИЕВ

*Information on Education in Turnovo during
the XIX-th century in Yordan Kuleliev's Archiv*

Summary: *This paper aims to present the work of a prominent intellectual from Turnovo – Yordan Kuleliev, who was deeply involved in cultural and public life of city. Although we cannot claim comprehensiveness of the presented historical data, it is obvious from their analysis that there was a significant growth of the educational system in Turnovo between the 20s and the 80s of the nineteenth century. Obviously, this development could be linked with the further economic and cultural progress of the city in the next years.*

Key words: *education system, girls' education, documentary heritage*

Настоящото изложение има за цел да популяризира делото на изявения търновски просветен и обществен деец Йордан Кулелиев. Това би позволило на по-широк кръг от изследователи да се запознаят с част от творческите му търсения, засягащи учебното дело в Търново и района през XIX в. (от 20-те до 80-те години). Както самият Кулелиев отбелязва “Само когато се знае началото, ще можем правилно и вярно да преценим значението на днешното състояние на училищата в гр. В. Търново”⁴¹.

Публикацията се основава изцяло на документалното наследство, завещано от фондообразователя. Използвана е преди всичко информация от изследователските бележки на Кулелиев за девическото образование и учебното дело в Търново. В тях авторът се опира на личните си разговори и кореспонденция с видни търновски граждани и учители, преподавали в града през 70-те и 80-те години на XIX в., периодичния печат: в. „Цариградски вестник“; в. „Мир“; в. „Литературен глас“; в. „Велико Търново“; сп. „Училищен преглед“, спомените на П. Р. Славейков и издадените през този период научни публикации: Максимов, Хр. *Училищен алманах, 1900*; Ванков, Н. *История на учебното дело в България. С., 1903*; *Развой на учебното дело и училищното законодателство в България. С., 1906*, и др.

Кратките биографични данни сочат, че Йордан Кулелиев е роден в Търново на 4. 01. 1877 г. в многодетното семейство на Елена Рашкова Кулелиева и Христо Белчев. Като най-малък син той постъпва за първи път на училище в родния си град през учебната 1884/1885 година в първо отделение². По-късно през 1895 г. завършва Духовната семинария в Търново. Още тогава Кулелиев прави впечатление на своите учители със своя интелект и е изпратен като стипендиант на Светия Синод в Русия да следва Киевската духовна семинария³. През 1898 г. се завръща в България и става учител. Като такъв той практикува цели 32 години, 17 от които в близките до Търново села, а останалите 15 години – в родния си град. Постепенно Кулелиев се издига като авторитет сред учителската среда в старопрестолния град: става председател на Търновското околийско учителско дружество, ръководи педагогически конференции, изнася реферати и пробни уроци, сътрудничи на в. „Съзнание”, орган на Българския учителски съюз. Пише редица статии и доклади на педагогически теми. Един от най-значимите му трудове е книгата *“Девическото образование във В. Търново преди Освобождението (1822–1877 г.)”*. Дълги години събира материали и пише по темата *„Историята на училищното дело във В. Търново преди и след Освобождението”*.

Обществената дейност на Йордан Кулелиев е твърде широка. Той е един от основателите на Учителския въздържателен съюз (основан през 1922 г.), десет години е секретар на клона на Съюза за закрила децата в България; бил е и секретар – касиер на Окръжния читалищен съюз, както и председател на Просветния комитет⁴. В продължение на повече от 20 години Й. Кулелиев е редактор на много вестници и списания като: в. „В. Търново”, „Окръжен вестник”, в. „Надежда”, сп. „Трезва просвета” и др. Сътрудник е и на софийски вестници и списания. През 1927 г. излиза брошурата му „П. Р. Славейков”, по-късно през 1935 г. книгата *“Дружество „Здравец” за летни ученически колонии в гр. Търново*”, а през 1942 г. – *„История на църквата „Св. Константин и Елена”*. Кулелиев умира на 23. 03. 1966 г. в Кюстендил.

Документалното наследство от творческата и проучвателна дейност на търновския просветен деец днес се съхранява в Държавен архив – В. Търново. Материалите от фонда – № 931 К, са дарени лично от Й. Кулелиев през 1964 г. и допълнени от негови близки през 1969 г. Обособени са в 602 архивни единици, а архивните документи обхващат периода от 1858 до 1964 г. Документите са подредени в няколко раздела: *Документи от биографичен характер; Творческа и проучвателна дейност; Службена и обществена дейност; Кореспонденция; Илюстративен материал; Документи за други лица, свързани с фондообработителя; Документи, свързани със събирателната и творческа дейност.*

Данните от ползваните архивни документи разкриват, че през XIX в. първите училища в Търново са частни къщи, килии, манастирски метоси, където наред с момчетата се обучават и момичета. Сведенията датират от 1822 г.⁵ Тогава

Абаджийският еснаф в града кани отец Зотик да създаде училище и такова е открито в Ламбриновата къща. В него се обучават децата на еснафите на славянско четене, писане и черковно пеене⁶. По същото време и известният Велчо Атанасов Джамджията основава в Търново българско училище за своите „роднински и близки по съседство деца“⁷. По повод на тези събития Славейков казва: „*тоя ревностен патриот (за отец Зотик) много се стара да разпространи българското учение в Търново. С помощта на гражданина Велча, (Велчо Джамджията) той придума едного жителя в Търново..., да поеме учителско звание ... Той, покойният ми учител Стойко, склони са и първо отвори частно училище в къщата си, а насетне в Преображенския метох. Учението му се състоеше в прочит на буквар, часослов и псалтир ... Преподобний Зотик много се трудеше за успеха на българския език в Търново. Дето виждаше по селата някое момче да знае що годе по-добре, придумаше го и довеждаше го за помощник на учителя Стайка, и числото на учениците от ден на ден растеше. ... Едвам помня като ни учеше на панакиди (дъсчици нарочно одялани), написваше на тях урок, че като го изучи ученика, изстързва го с носче и написва нов урок. Каква мъка! Но де български книги!*“⁸. Наред с тези две училища, такива са открити и в къщите на Петко Басманджията и на Колю Гайтанджията. Изследователят Й. Кулелиев смята, че в тях са се обучавали и момичета.

Въпреки наличието на няколко къщи – училища в града през 20-те години на XIX в., качеството на обучение в тях е твърде слабо, а и липсват достатъчно добре подготвени педагогически кадри. В подкрепа на това самият Славейков споделя: „*Българските училища нямаха никакъв успех. Иван Стоянов от Мерданя, що беше отворил на малкия мегдан училище, остави го и отиде на Свищов... после... дойде в Търново Пеню от Лясковец, но и той напусна скоро учителството*“⁹. Невъзможността на българските частни училища през тези години да дават добро образование на младите хора показва, че с откриването на нови, трябва да се заемат институции, които могат да вдъхват по-голямо доверие, а самото обучение да е по-трайно и по-сигурно. Задължително трябва да се наложи и подбор на лицата, които ще стават учители. Именно с тази задача първоначално се заема гръцката митрополия.

През 1832 г. гръцкият владика Иларион Критски застава гражданите в Търново да построят две училища: едно при църквата „Св. Богородица“ – за момчета и едно при църквата „Св. Константин“ – за момичета. В тях обучението се осъществява само на гръцки език. За тези училища в своите спомени Славейков пише: „*Гръцките митрополити не даваха да са помене за българска служба в църквите, а камо ли да ся въведе българският език в това общо училище! О, времена! О, теглила!*“¹⁰. Гръцките училища просъществуват до 1858 г., когато владиката Неофит Византиецът е прогонен и в града се образува ново училищно попечителство (настоятелство). През следващите години Настоятелството се превръща в основната институция, която изцяло се грижи за развитието и организацията на учебното дело в града¹¹.

Следващ етап в развитието на образованието в Търново е изграждането на първото взаимно училище, създадено по образец на Габровското. То е открито на 15. 03. 1839 г. от Петър х. Христов. За сграда на това училище се ползва Габровския хан, а негов пръв учител е Захарий Княжески. През същата година църковното настоятелство при църквата „Св. Никола”, създава първото българско обществено училище. Учител в него е Петко Николов от гр. Елена. Интересни са фактите, свързани със запазеня училищен печат: „*Печат на Търновското Петра х. Христова училище 1839 година*”¹² и това, че в тези първи взаимни училища са обучавани само момчета¹³.

Новите моменти в развитието на училищното дело в различните краища на българските земи (през 1840 г. в Плевен се открива девическо училище, а през следващите години такива са създадени в Котел, Елена, Шумен и Сливен), налага в Търново създаването на ново училище, в което ще се обучават и момичета. Ето защо през 1843 г. църковното настоятелство при църквата „Св. Никола” построява ново здание, в което има отделно помещение за обучение на момичета. След две години, през 1845 г., в същата сграда е открито Девическото училище в града. Така се полагат основите на девическото образование в Търново. Първата учителка на това новооткрито девическо училище е монахинята – игуменка на девическия манастир „Св. Никола” в Арбанаси, Теодора Христова. Изборът не е случаен, като сестра на Петко Басмаджията, тя от малка посещава училище. В къщата на своя брат, Т. Христова придобива известна образованост, с което се отличава от много жени по това време¹⁴.

През 1849 г. Търново е сполетяно от бедствие. На 4 юли избухва голям пожар, при който изгарят над 600 къщи. Тогава са опожарени и двете училища – мъжкото и девическото, при църквата „Св. Никола”. Още същата година по инициатива на Хаджи Минчо е построено ново, много по-голямо училище на три етажа, в което се създава отделно помещение за обучението на девиси. По това време мъжкото училище е взаимно и класно, с добре подготвени учители. За разлика от него, девическото е ограничено по обхват и с по-малко педагогически персонал. То е само взаимно и първоначално в продължение на повече от 20 години. Едни от учителите в него са даскал Пеню, Кина Джамджиева и др.¹⁵ Едва през 1869 г. се открива класното девическо училище. Първата учителка в него е Еленка х. Ангелова, която дава известна яснота за девическото образование в Търново по това време: „*Аз дойдох, (казва тя), в Търново за класна учителка на 23 април 1869 г. Когато дойдох... девическото училище беше основно (първоначално) с две отделения: едното смесено при църквата „Св. Никола”, а другото само за момичета при църквата „Св. Константин”.* Класното девическо училище се отвори на 1 август 1869 г. От 50 ученички се съставиха 2 класа: Единият нарекохме пригответелен, а другият – първи клас”¹⁶. Еленка х. Ангелова като класна учителка поема грижата за обучението на момичетата в класовете, а във взаимното училище преподава Ивани Сотирова

Кабакчиева. Водещи предмети, изпълващи учебното съдържание са: свободно четене; чистописане, четирите действия, аритметика, първи понятия по кратката енциклопедия и др.¹⁷

Върху развитието на класното девическо училище и добрата му уредба е важна ролята на женското дружество „Женска община“, основано по инициатива на г-жа Евгения Кисимова (8. 09. 1869 г.). По-късно то е преименувано на дружество „Радост“, чиято основна цел е в грижите за издръжката на девическите училища.

В потвърждение на разширената дейност на женското дружество е инициативата за откриване на неделно училище за бедни, неграмотни или малограмотни девойки не само от града, но и от околните села. Актът на самото откриване е на 25 март 1870 г. В кратък срок броят на ученичките му достига 150. Нарасналият брой на обучаваните момичета налага разкриването на ново помещение за класно девическо училище – къщата на братя Паница, разположена в близост до църквата „Св. Богородица“. Благородна дейност на Евгения Кисимова е изпращането на бедни, но способни ученички, на дружествени разноски в чужбина, за да придобият педагогическо образование. След Освобождението именно сред тях са и първите учителки в новооткритата девическа гимназия в града.¹⁸

Нарасналият авторитет на девическото образование в Търново логично налага по-високи критерии за подбор на педагогически кадри. Кулелиев отбелязва, че учителката в класното училище трябва да притежава пълно образование, да знае нужните ръкоделия и да говори някой европейски език. Такава била намерена – Танка (Антоника) Д. Янчева, със заплата от 5300 гроша¹⁹. Класното училище се превръща в четирикласно (такова остава до Освобождението), като първият випуск е през 1873/1874 г. В него предметите, които се изучават, са със съвременен звучене: Закон Божи; всеобща история; география; математика; естествена история; българска история; български език; френски език; чистописане и ръкоделие. За Главна учителка е назначена Танка Янчева, а нейна заместничка е Райна Кистякова. Между ученичките в последния випуск са: *Зафира Люцканова, Тодорица Панайотова, Злата Беранова, Парашкева Пафова, Евгения Петкова, Кина Калпаклова и др.*²⁰ Йордан Кулелиев посочва и имената на техните учители: *Мария Кабакчиева* (по мъж Коева), преподавала география; *Евгения Шекерджиева*, учител по история; *Еленка х. Ангелова* – български език; *Танка Янчева* – ръкоделие²¹. Сред преподавателките се срещат още имената на *Райна Кесякова* и *Виктория Живкова*, но не са посочени техните учебни дисциплини.

От изнесените факти става ясно, че до 1877 г. жените в Търново полагат големи усилия за своята просвета и обществено развитие, но според мнението на Кулелиев, те не достигат резултата на жените в градовете Габрово, Стара Загора, Шумен, Копривщица, Пловдив и Казанлък. Обяснението за неговия

извод е фактът, че в Търново, като централен град със засилена административна турска власт и седалище на гръцкия владика, упражняваният натиск е двоен и спъва просветните инициативи на първите учители.

По време на Освободителната война училищата в Търново се затварят (от 25 юни 1877 г. до 1 септември 1878 г.)²². След Освобождението грижите за уредбата на училищното дело в Търново се падат на първия кмет на града Георги Живков. На съвместно заседание на Общинския съвет и Училищното настоятелство, проведено на 17 август 1878 г., се обсъждат важни въпроси на училищното дело²³: *Незабавно откриване на учебните занятия в градските училища; Осигуряване на педагогически кадри; Определяне на учителските заплати и сключване на едногодишен договор с преподавателите; Да се състави бюджет; Определя се надзор за хода на училищното дело в града, както в учебно, така и в домакинско отношение.*

В резултат на взетите решения, незабавно са уведомени учителите и всички градски училища открити. В старите си помещения, при църквите „Св. Никола”, „Св. Константин” и „Св. Богородица”, се възстановяват първоначалните училища.

Мъжкото класно училище, известно под името „Св. Кирил” също започва дейност в старото си здание²⁴. За него информация се съдържа в Годишния отчет на Търновската мъжка гимназия „Св. Кирил”, отпечатан през 1898 г.²⁵ Според него през учебната 1878/1879 г. в мъжкото класно училище са открити само I и II клас, защото за останалите два класа е нямало достатъчно ученици и учителски персонал. В първи клас са сформирани две паралелки, а във втори – една. Преподавателите за тази учебна година са само трима. На 18 май 1879 г. е избрано Училищно настоятелство от 4 души: д-р Васил Берон – председател, М. Цачев, А. Ковачев и Ст. Минчев. Негово Високопреосвещенство Търновският митрополит Климент става върховен надзирател на училищното настоятелство. През следващата учебна година, въпреки трудностите по набиране на учителски персонал, в мъжкото училище се открива трети клас. Общият брой на учениците е 214, разделени според класове: I^a – 60 ученика; I^b – 60 ученика; II – 67, в III – 27. Общият брой на учителите е 4, от които 1 учителка. Тези факти намират потвърждение и в Юбилейната книга на Мъжката гимназия²⁶, издадена през 1931 г. Според тогавашния директор П. Димитров, Класното училище е открито след войната само с два класа по програма, определена в Привременния устав на народните училища и утвърдена от Императорския руски комисар. Преподаватели са Никола Лазаров, Евстати Мартинов, който е главен учител и директор, и др. В изброените факти според Й. Кулелиев са допуснати неточности – има несъответствие в сведенията, които се съдържат в Годишния отчет и Юбилейната книга, за броя на класовете в Класното училище през първата учебна година след Освобождението. В лични разговори и кореспонденция с първите учители Кулелиев дава подробна информация по този въпрос. Евстати

Мартинов твърди, че през учебната 1878/1879 г. Класното училище се открива не с два, а с три класа. Другият учител Никола Лазаров също потвърждава това в писмо до Кулелиев: „... Тогава училището имаше три класа, а в началото на учебната година беше открит и IV клас, в който бяха записани 3 – 4 ученика... Аз преподавах на този клас няколко дни, но нямаше ни ученици, ни персонал и помещение, тоя клас се закри... После аз преподавах в трети клас аритметика и география. Между моите ученици в трети клас беше Васил Златарски, покойният д-р Стефан Сарафов и, чини ми се покойният Петър Абрашев...“²⁷. В търсене на истината за историята около откриването на Мъжкото класно училище след войната, Кулелиев води разговори и кореспонденция с В. Златарски и неговите съученици – В. Василев и Г. Джамджиев. Те потвърждават информацията, че през първата учебна година след Руско-турската война в Търновското мъжко класно училище има не два, а три класа.

Непосредствено след Освобождението в Търново започва да се работи по изграждането на средно учебно заведение по подобие на европейските гимназии. С подкрепата на д-р В. Берон са издействани от ефорията в Букурещ 8000 лева годишна издръжка за „Върховното училище“, което трябва да се нарича Гимназия „Св. Кирил“²⁸. За директор на новото училище, ефорията назначава д-р В. Берон, който приема длъжността без да получава възнаграждение. Изборът не е случаен, тъй като той е високо компетентен в тази дейност (бил е директор на Болградската гимназия). Съгласно писмо на ефорията от 24. 09. 1880 г. за новоучредената гимназия е избрана Епитропия, в състав: д-р В. Берон, Илия Попов, Д. Янулов, Н. Смилов и А. Андреев²⁹.

Учебната 1880/1881 г. гимназията „Св. Кирил“ посреща с три класа, а учителите са Милин Чепович (хърватин) – главен учител, Елена Ангелова и Елисавета Райкова. В началото на годината в I клас има 53 ученика, II клас – 52, а в III – 30. За издръжката на учителския персонал, за канцеларски разноски и за училищен слуга Епитропията харчи 5082 лв.³⁰ В края на годината, под председателството на д-р В. Берон, се провежда публичен годишен изпит, а на 29. 06. акт (тържество) в училището. Лично директорът В. Берон заминава за Букурещ, където докладва на ефорията за хода на учебното дело през изтеклата година. Въпреки желанието на Берон да се назначи друг директор, поради медицинските му ангажименти, ефорията не приема неговата оставка и го остава на директорския пост за още една учебна година. През следващата 1881/1882 г. в училището се открива IV клас, а преподавателите се увеличават с Георги Юрчич, който наред с другите предмети преподава на учениците френски и немски език. Учителката Ел. Райкова е заменена от Цаню Войников. Броят на учениците нараства до 182. По-състоятелните от тях подпомагат финансово училището като заплащат училищна такса от 20 лв. Така се създава кабинет по физика, закупуват се материали по естествена история и по география. През следващите години гимназията „Св. Кирил“ продължава да

бележи възход в своето развитие: открит е V клас, назначават се нови, образовани учители.

След Освобождението в Търново се разраства и девическото образование. На 1. XI. 1879 г. се открива девическата гимназия в града. През първата си учебна година училището разполага с три класа и 119 ученички. За да се подпомогне и улесни притока на момичета, към гимназията се разкрива пансион за бедни момичета на стипендия (с указ № 251 са отпуснати 11 150 лв. за годишна издръжка на пансиона)³¹. Персоналът в новооткритото училище през първата година се състои само от жени: Тодора Илиева, със заплата от 1500 лева³²; Мария Ферадова – 3000 лева годишна заплата; Райна Футекова – 2000 лева и др. Техен директор е Епископ Климент. За да се поддържа високо ниво на обучение в гимназията, учителките са подлагани на атестация всяка година. Със Закона за материалното поддържане и учебното преустройство на училищата, приет от НС на 21. 05. 1880 г.³³ девическите гимназии в Княжество България се преименуват в „Девически учителски семинарии“, предназначени да подготвят учителки за първоначалните училища. Курсът на обучение трае 5 години в 5 класа, от които последният е педагогически. Търновската девическа семинария дава първия си випуск в края на 1882/1883 г.

Ограниченият обхват на настоящото изследване налага използване само на част от архивните единици на фондообразувателя Йордан Кулелиев. Без да имаме претенции, че историческата информация, относно разглеждания проблем е изчерпателна е видно, че учебното дело в Търново постига видими успехи от 20-те до 80-те години на XIX в. За нас това е основата за последващия стопански и културен подем в развитието на града през следващите години. Наследството на добре развитата училищна дейност е утвърдило днес Велико Търново в един от главните просветни центрове на страната.

БЕЛЕЖКИ

¹ ДА – В. Търново, ф. 931К, оп. 1, а.е. 390, л. 1.

² Пак там, а.е. 261, л. 1.

³ Пак там, а.е. 34, л. 1.

⁴ Пак там, л. 2.

⁵ Пак там, а.е. 395, л. 5.

⁶ Пак там, а.е. 456, л. 12.

⁷ Пак там, л. 13.

⁸ Пак там, а.е. 395, л. 17.

⁹ Пак там, л. 28.

¹⁰ Пак там, л. 25.

¹¹ Пак там, а.е. 456, л. 28.

¹² Пак там, л. 30.

- ¹³ Пак там.
¹⁴ Пак там, л. 33.
¹⁵ Пак там, л. 17.
¹⁶ Пак там, л. 19.
¹⁷ Пак там, л. 10.
¹⁸ Пак там, л. 16.
¹⁹ Пак там, л. 34.
²⁰ Пак там.
²¹ Пак там.
²² Пак там, а.е. 393, л. 12.
²³ Пак там, л. 13.
²⁴ Пак там, л. 14.
²⁵ Пак там.
²⁶ Пак там, л. 15.
²⁷ Пак там, л. 4.
²⁸ Пак там, л. 35.
²⁹ Пак там.
³⁰ Пак там.
³¹ Пак там, а.е. 457, л. 3.
³² Пак там, а.е. 390, л. 123.
³³ Пак там, а.е. 457, л. 4.

Архивни източници

Държавен архив – Велико Търново, ф. 931 К, оп. 1, а.е. 34, 261, 390, 393, 395, 456.